

DUPKA GYÖRGY

ADALÉKOK BOLDOG ROMZSA TÓDOR PÜSPÖK ÉLETÉHEZ¹

A kárpát-medencei görögkatolikusság történetének egyik legkiemelkedőbb alakja volt Romzsa Tódor² (Nagybocskó, 1911. április 14. – Ungvár, 1947. november 1.) appipai episzkoposz és munkácsi vértanú-püspök³, aki száz éve született, s 64 évvel ezelőtt lett a kommunista diktatúra áldozata. Tódor püspök személyében, tevékenységében mindazon emberi erényeket megtaláljuk, amit minden korban az erkölcsi nagyság fogalma alatt értünk és tisztelünk: a *helytállást és a tanúságtételt*, hogy hű maradt hitéhez, egyházához, Kárpátalja népéhez. Életrajzírói egybehangzóan vallják: munkássága az etnikumok közötti ellentétek kibékíthetőségének is szép példája - magyar volt, de természetesen tartotta, hogy mindegyik papjával, hívével azok anyanyelvén értsen szót. Főpapi tevékenységét (ifjúságát, felkészülését a missziós munkára, lelkipásztori és lelkivezető-tanári, illetve püspöki tevékenységét és üldöztetését, stb.) eléggé bőven feldolgozták, közel félszáz dolgozat jelent meg magyar és ukrán szerzők tollából is.⁴ Eddig a leghitelesebb történelmi portrét Puskás László⁵ atya rajzolta meg Romzsa Tódor püspök életéről, hitvallásáról és vértanúhaláláról.⁶ Azonban a püspök személyével szembeni nyomásgyakorlásról és az ellene elkövetett merényletről még mindig újabb és újabb levéltári anyagok és visszaemlékezések kerülnek napvilágra.⁷

Az első közösségi szerepvállalására, „szellemi ellenállásként” számontartott megnyilvánulására az 1944. november 26-i, az ún. Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első munkácsi kongresszusának manifesztuma kapcsán kerül sor, melyben Romzsa Tódor és paptársai testületileg elutasítják a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesülésének” kérelmét tartalmazó okiratot.

Mire alapozta ezt a döntését? Már említettük, hogy a Vatikán ebben a zavaros politikai helyzetben a semlegesség betartására kérte. Fontos azt is tudni, hogy 1944 decemberében a csehszlovák kormány küldöttsége (Nemec kormány megbízott) felkeresi Romzsa püspököt, és biztosítja arról, hogy az érvényes nemzetközi szerződések értelmében Kárpátalja a csehszlovák állam autonóm része lesz. A püspök szembesült azzal a valósággal is, hogy a csehszlovákiai hatalmi törekvésekkel szemben a 4. Ukrán Front politikai tisztjei és a bevetett kárpátaljai kommu-

nista ügynökök Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való csatolása érdekében aktív agitatív tevékenységet folytattak a lakosság körében. Erről végérvényesen akkor győződött meg, amikor 1944. november 6-ra az ungvári városi moziban⁸ rendezett győzelmi ünnepen Petrov tábornok komiszárjai (politruk), köztük **Tulpanov** ezredes arra kérték, hogy mondjon alkalomhoz illő beszédet, kérésüket teljesítve, igen visszafogott, üdvözlő szavakkal köszönte meg a Sztálin vezérnek és hadseregének, hogy különösebb pusztítások nélkül Kárpátaljára is elhozták a szabadságot, a békét. Másnap Chira Sándor Visszaemlékezése szerint a *Zakarpatszka Pravda* c. megyei újságban „*pár soros hírecske jelent meg Romzsa Tódor aláírásával (!!), amelyben a püspök az egyházmegye nevében bejelentette Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való önkéntes csatlakozását!! Ilyesmire a püspök még álmában sem gondolt soha!! ...Ettől kezdve Tulpanov ezredes igen gyakori látogatója lett a püspöki palotának.*”⁹ A püspök eredménytelenül tiltakozott a hamisítás ellen a szerkesztőségénél, akik az „ezt kellett volna mondanía” alapon az ügyet lezárták tekintették. A püspöknek csak egy lehetősége volt: többé nem vett részt az ilyen szervezett népiünnepélyeken és találkozókön, a sajtó képviselőit sem fogadta. A Kiáltvány aláírását, megtagadó tettét a 4. Ukrán front politikai tisztjei úgy értékelték, hogy ez szembeszegülést jelent a szovjethatalommal. A szemtanúk visszaemlékezése szerint a vádak azzal hátrította el, hogy a „Manifesztum politikai dokumentum, a püspök pedig nem foglalkozhat politikával.”¹⁰

2. A második fontos döntése, hogy a Katolikus Egyházzal való egység megőrzése érdekében, a Vatikán iránti hűség szellemében elutasítja a szovjethatalom felszólítását az orosz Ortodox Egyházhhoz való csatlakozásra. Az aposztázia elutasítására szólítja fel egyházának papjait is.

Egyháza pozíciójának megtartása érdekében 1945. január 18-20. körül Tulpanov ezredes felszólítására, felkereste Chira kanonokkal¹¹ **Petrov** tábornokot, a 4. Ukrán Front parancsnokának hivatalát a nagymihályi (Szlovákia, Mihajlovce) főhadiszálláson. A mindenható hadúr a tárgyalás befejeztével (jelen volt Mehlisz generális, Tulpanov ezredes) Chira Sándort idézve, így búcsúzott Petrov tábornok a püspöktől: „Mi támogatni fogjuk Önöket!” Azonban ebből az ígéretből nem lett semmi. Időközben a politikai tiszték ösztönzésére és támogatásával a településeken megalakult helyi közigazgatási szervek a pravoszláv egyház képviselőivel együttműködve megkezdték a görög katolikus templomok, a parochiák erőszakos elfoglalását.

A templomfoglalások ügyében és a letartóztatott papok kiszabadítása érdekében Tódor püspök kényszerű együttműködésből felveszi a kapcsolatot **Tyulpanov** ezredessel, továbbá tárgyalásokat folytat **Turjanica Ivánnal**, a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanács elnökével, munkatársai találkoznak újra a KGB politikai tisztjeivel, a Népi Tanács vezetőségével. Csupán annyit tudott elérni, hogy néhány pap-

társát szabadon engedték. Az NKVD galíciai módszere Kárpátalján nem vált be. A fiatal, politikailag semleges Tódor püspökre nem tudták rásütni a fasizmussal való szoros együttműködés bélyegét. A püspököt nem tudta „megpuhítani” ungvári tartózkodása alatt **Vilhovij**, a köztársasági vallásügyi megbízott sem, akinek nyíltan kijelentette, hiába bármilyen próbálkozása nem tér át egyházával a pravoszláviára. A püspök az új hatalommal egy darabig még folytatja párviadalát, meggyőződéssel vette tudomásul, hogy egyházmegyéje a szovjet körülmények között nem maradhat fenn. 1947. április 11-én „a kihelyezett sírlepelnél mondja el a bátor beszédét a jogtalanságok, az árulás ellen.” És arra szólítja a híveket, hogy „ne hagyják magukat megfélemlíteni”, ha elveszik a templomokat és monostorokat, akkor ott marad még a teremtő „Magasságos temploma” és otthon imádkozzanak a hozzátartozókkal, és sohase hagyják el az igaz hitet. Üzenetét világosan és egyszerűen fogalmazta meg, hogy az egyház és a hívek illegalitásban is folytassák tevékenységüket.¹² Ezzel az üzenetével „halálos ítéletét vette tudomásul”.

A Tódor püspök ellen kitervelt és végrehajtott merényletet sokáig homály fedte, különböző teóriák, mellébeszélések, legendák övezték. Különböző dolgozatokban egymásnak is ellentmondó adatok, téves feltevések jelentek meg. Milyen méreggel és hogyan ölték meg? Ki volt a felbujtó és végrehajtó? Hogy miként szabadultak meg Romzsától, erről a szomorú tényről írt Pavel Szudoplatov írásos jelentést a Szovjetunió Kommunista Pártja XIII. kongresszusának: „Az SZKP KB politikai bizottsága tagjának, az Ukrajnai KP KB első titkárának, Nyikita Hruscsovnak az utasítására, az USZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott és Hruscsov által jóváhagyott terv szerint Munkács városában megtörtént Romzsának, a görög katolikus egyház vezetőjének megsemmisítése, aki erélyesen tiltakozott a görög katolikusok pravoszláv csatlakozása ellen”.¹³ **Pavel Szudoplatov**, az SZSZKSZK állambiztonsági hivatala 4. felderítési-diverziós vezetősége parancsnokának 1998-ban oroszul megjelent emlékiratában a gyilkosság megszervezésével részletesebben foglalkozik.¹⁴ Ebből idézünk: „**Hruscsov Sztálinhoz fordult azzal a kérdéssel, hogy engedélyezze számára a teljes egyházi felsőbbség titkos likvidálását Ungváron**”. Szudoplatov azt is megjegyzi, hogy ezt a levelet Hruscsovon kívül **Szavcsenko**, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere is aláírta. A kijevei elvtársak a levél másolatát **Abakumovnak**, az SZSZKSZK állambiztonsági miniszterének is megküldték. A levélben megfogalmazott vádak között szerepelt az is, hogy **Romzsa** aktívan együttműködik a banderistákkal, titkos kapcsolatban áll a Vatikánnal, az utóbbi támogatásával szovjetellenes tevékenységet fejt ki és segítséget nyújt a bandita-mozgalomnak. Továbbá Romzsa és csapata komoly veszélyt jelent a régió politikai stabilizációjára, amely nemrég a Szovjetunió kötelékébe került. Romzsát és környezetét, köztük az apácákat is kémkedéssel gyanúsítják, akik kapcsolatukkal gyanúba keverték **Iván Turjanica** megyei pártfőnök és a

végrehajtó bizottság elnökének feleségét is. Valamennyien fontos információkat birtokolnak, mindez szintén reális veszélyt jelenthet Hruscsov számára. Ezért is kezdeményezi Romzsa fizikai megsemmisítését. Abakumov, az SZSZKSZ állambiztonsági minisztere – emlékezik vissza Szudoplatov – Hruscsov és Szavcsenko közösen írt levelét neki is megmutatta, egyúttal arra figyelmeztette Szudoplatovot, hogy Sztálin egyenes utasítása nélkül semmilyen együttműködést ne kezdeményezzen az ukrán biztonsági szervekkel. Mint írja: *„Sztálin egyetértett Hruscsov javaslatával, miszerint eljött az ideje a Vatikán terrorista fészek megsemmisítésének Ungváron.”*

Szudoplatov elismeri, hogy a Romzsa elleni támadás szakszerűtlenül volt előkészítve, a Szavcsenko, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere és emberei által szervezett autóbalesetben Romzsa csupán súlyos balesetet szenvedett és Ungvár (megjegyzendő: a csekista tábornok rosszul emlékezik a városra, nem az ungváriba, hanem a munkácsi kórházba vitték a sebesült püspököt és társait) egyik kórházába szállították. Hruscsov a hír hallatán pánikba esett, és másodszor is Sztálin segítségét kérte. Azt állította, hogy Romzsa hamarosan a Vatikán magas rangú összekötőivel fog találkozni.

Bizonyára Szudoplatov utasítást kapott, hogy kapcsolódjon be az akcióba. Az NKVD-KGB tábornok¹⁵ különítményével először Ungvárra érkezik, hogy kiderítse Romzsa kapcsolatait az ukrán nacionalistákkal, jól ismerte őket, hiszen, mint írja, egykor az ukrán nemzeti felkelőhadserg központi parancsosságába is sikerült beépülnie. Ungváron két hetet töltött el, ebben az időben felhívta őt Abakumov, az SZSZKSZ állambiztonsági minisztere, közölte vele, hogy egy hét múlva Ungvárra érkezik Szavcsenko és Majranovszkij, az NKVD-KGB moszkvai toxikológiai laboratóriuma vezetője, azzal a paranccsal, hogy Romzsát likvidálják. Szavcsenko és Majranovszkij közölte Szudoplatovval, hogy Kijevben, a vasútállomáson Hruscsov a saját vasúti kocsjában fogadta őket, akitől konkrét utasításokat kaptak és sok szerencsét kívánt nekik. Két nap múltán Szavcsenko Hruscsovnak telefonos-jelentést tett, hogy a művelet elő van készítve, ezután Hruscsov kiadta a parancsot az akció végrehajtására. Majranovszkij a kurare mérget tartalmazó ampullát átadta a helyi állambiztonsági szervezet ügynökének, aki ápolónő volt a kórházban, ahol Romzsát kezelték. A halálos injekciót ő adta be. Ennek az akciónak az eredményességéért Szavcsenkót előmenetelben részesítették, egy év múlva Moszkvába rendelték és Molotov helyetteseként az információs bizottságot irányította.

Puskás László leírása szerint, amit nem részletezünk, a munkácsi járási Lókán (Lavki) lévő filiális templom felszentelése után másnap, Tódor püspök kíséretével hazafelé tartott, Zsukót (Zsukova) elhagyva következett be az első merénylet, melyet 1947. október 27-én hétfőn reggel 8 után, az iványi (Ivanivci) felé vezető

úton hajtottak végre. A merénylet végrehajtói - munkácsi rendőrök egy külön fizetett csoportja – egy nagy Studabaker teherautóval gázolták el a püspököt és társait szállító lovas kocsit, és hozzáfogtak agyonverésükhöz. Tettüket azonban nem fejezhették be, mert váratlanul egy postai teherautó érkezett a helyszínre. Beugráltak a teherautót kísérő Willis terepjáróba és elhajtottak. A súlyosan sérült sebesülteket az odasereglett ruszinok elsősegélyben részesítették, aztán a postások szállították a munkácsi kórházba. Az áldozatok életének (Tódor püspök, **Bacsinszky Dániel** atya, **Bereznay András** (Bereznaj Andrij) atya, **Bugir (Buhir) Mihály** és **Maszlej Mihály** papnövendék, **Choma (Homa)** kocsis) megmentésével a híres sebészorvos, **dr. Fedinec Sándor**, a sebészeti osztály főorvosa és kollégái foglalkoztak.¹⁶ Az itt történtek részleteit Manajló Mária Teofília, Szent Bazil rendi apáca későbbiekben megírt visszaemlékezésében¹⁷ megerősíti, aki ebben az időben a munkácsi kórházban a sérültek ápolását is felügyelte.

A lábadozó Tódor püspököt **Chira Sándor** a negyedik napon meglátogatta, előkészületeket tett ungvári hazajövetelére. Mint tudjuk, nem így történt. Az NKVD újabb merényletre készül, minderről **Puskás László**, a Főpásztor életrajzírója, Szudoplatov fentebb említett Emlékiratából értesül. A takarítónőnek (szanitárka) álcázott KGB ügynökét, és ezt Puskás is megerősíti, “Odárkát” a szovjet titkosszolgálat tisztjeinek kérésére Bergman¹⁸ doktor, a munkácsi kórház főorvosa alkalmazta. A sikertelen merénylet utáni ötödik napon, **1947.** október 31-éről november 1-re virradó éjszakán, szokatlan időben, szokatlan módon Bergman igazgató-főorvos tartott vizitet a sebészeti osztályon, aki cselesen más kórterembe vezényelte a bazilrendi apácákat, ezalatt a röpké idő alatt a másik szobában lesben álló Odárka nevű ügynök adta be a szert a tiltakozó Tódor püspöknek. Kora hajnalban, november 1-én 0 óra 45 perckor állt be a halál: a már lábadozó Tódor püspök meghalt a munkácsi kórházban. Puskás László is, Szudoplatov Emlékiratára hagyatkozva, elfogadja az ott közölteket, hogy a Főpásztor halálát curare/kuráré¹⁹ méreggel vegyített injekció okozta, tehát téves az az elsődleges feltételezés, hogy ciánkálival mérgezték meg.²⁰ Ez esetben Szudoplatov tábornok kijelentését kell elfogadnunk, mint már fentebb említettük, különítményének tagja volt a Kárpátaljára érkezett Majranovszkij, az NKVD-KGB moszkvai toxikológiai laboratóriuma vezetője, aki személyesen magával hozta a kuráré mérget tartalmazó ampullát a tervezett gyilkosság helyszínére.

A Tódor püspök ellen elkövetett gyilkos merénylet kitervelésében sokan vettek részt. A lista élén a Sztálin, Hruscsov szovjetvezetők és Abakumov, Szavcsenko, Szudoplatov, Majranovszkij KGB-végrehajtók állnak. Őket követik a munkácsi járási milícia terrorista különítményének tagjai, a megye és a járási vezetőség illetékes szervei, a munkácsi kórház főorvosa, a beépített munkácsi sanitárka és mások.

A hatalom félt a tiltakozók tömegtüntetésétől, ezért Agafonov egyházi megbízott Chira kanonokot arra akarta rávenni, hogy a püspököt másnap, éjszaka temessék el. A kanonok ezt a javaslatot elvetette. A püspök temetésének napját 1947. november 4-ére, 9-11 óra között tűzte ki. A temetés napja Kárpátalja számára emlékezetes nap volt. A hatalom az Ungvár felé vezető közúton és vasúton leállított minden forgalmat, így akarták megakadályozni, hogy a hívek a távoli településekből eljussanak a temetésre. Tódor püspököt az ungvári görögkatolikus székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

A püspök meggyilkolása után a tettesek bűnbakot keresve, igyekeztek minden nyomot eltüntetni. A bűnbakot **Manajló Mária Teofilia**²¹ (Ungvár, 1920. március 28. – Ungvár, 1977?) O.S.B.M., a munkácsi kórház sebészeti osztályának a személyzetért felelős nővére személyében találták meg, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor galád módon kitervelt meggyilkolásának. Mint a bűncselekmény koronatanúját, a tettesek igyekeztek őt izolálni. 1948. január 28-án letartóztatják szovjetellenes irodalom terjesztése vádjával. Kijevbe szállították, ahol 6 hónapon át próbálták – eredménytelenül – rábizonyítani, hogy részt vett Romzsa püspök meggyilkolásában. A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma Különbizottságának ítélete szerint, 1948. augusztus 21-én az USZSZK Büntetőtörvénykönyve 20-54-1 „a” és 54. paragrafus 10. cikkely első része alapján elítélték 10 év munkatáborra, 5 év jogfosztásra, vagyonelkobzásra. Betegen került a Mordvin ASZSZK egyik lágerének kórházába. 1955-ben tért haza Ungvárra, mint nyugdíjas ápolónőt 1989 áprilisában rehabilitálták.

Negyvennyolc év elteltével, 1995-től már napirenden van Tódor püspök boldoggá avatási eljárásának kezdeményezése az egyházmegyében. A dokumentációt 1997. október 7-én adták át az illetékes Kongregációnak Rómában. 2001. április 24-én a Vatikánban, a Szenttéavatási Kongregáció dekrétuma alapján Romzsa Tódort, a Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus mártírpüspökét II. János Pál pápa boldoggá nyilvánította.²² A boldoggá avatási szertartásra a pápa ukrainjai látogatása alkalmával, 2001. június 7-én került sor.²³

¹ Részletek egy készülő monográfiából: Etnikai tisztogatás, koncepciós perek, szovjetizálás Kárpátalján, 1944-1991.

² A Tódor (Teodor) név jelentése: „Isten ajándéka”, azaz Isten szeretetének jele az emberek iránt.

³ Bendász István – Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest 1994, 94-96. p.

⁴ Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Abaliget, 1992., Botlik József: Hármass kereszttel. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. 1646-1997. Budapest, 1997. Boldizsár M. Uzsorodszka unija. Uzsorod, 1997., Maszlij M. Pomjatyi episzkopec-mucsenyika. – Blagovisznyik, 1994, N-11., M. Prijmics: Teodor Romzsa. –In: Kalendar krajeznavcsih pamjatnih dat na 2011. rik, Uzsorod, 2010. 156 p. stb.

⁵ Puskás László (1941) a leMBERGI (Lviv) Művészeti Akadémián szerzett festőművészi diplomát 1965-ben. 1993-ban pappá szentelték, majd a munkácsi görög katolikus egyházmegye papja, a *Communio* folyóirat ukrán szekciójának főszerkesztője.

⁶ Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. Bulecza Rozália. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000.

⁷ ЦАМО РФ. Ф. 244. оп. 2980. д. 97. л. 291.363. (Pronyin tábornok, a 4 Ukrán Front „főkomiszáriátus” parancsnokának jelentése, egyebek mellett javasolja a Vatikánhoz és Budapesthez hű kárpátaljai görög katolikus egyház és vezetőinek likvidálását.

⁸ Az ungvári római katolikus templommal szemben van, ma is mozi-színház.

⁹ Chira Sándor: Visszaemlékezés. – In: Bendász István – Bendász Dániel, 1994, 132. p.

¹⁰ Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. Bulecza Rozália. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000. 27. p.

¹¹ Chira Sándor Visszaemlékezésében részletesen beszámol erről a találkozóról is., Lásd: 132-133. p.

¹² Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. Bulecza Rozália. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000. 36-37. p.

¹³ Moszkovszkije Novosztyi, 1992, VIII. 02., 31. sz., 10. p.

¹⁴ Pavel Szudoplatov: Szpecoperaciji. Ljubjanka i Kreml. 1930-1950 roki. Moskva, Olm-Pres, 1998. 412-414. p.

¹⁵ Szudoplatov korábban személyesen robbantotta fel Rotterdamban Konovalec ukrán emigráns politikust, és többek között ő szervezte Trockij mexikói meggyilkolását is.

¹⁶ A bezúzott koponyájú Choma kocsis háromhetes kezelés után meghalt. Pár nap múlva Breznay atya és a két papnövendék elhagyta a kórházat. A súlyosan megsebesített Baccsinszky Dániel atya három hét múlva épült fel, és hagyta ott a kórházat.

¹⁷ Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása. – in: Kárpátontúli Ifjúság, 45. sz. 1990. november 10.

¹⁸ Botlik József: Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997. A könyv szerzője úgy tudja, hogy az igazgató-főorvos Berman, 1944 végén a szovjet megszálló csapatokkal érkezett Munkácsra. 281. p.

¹⁹ Dél-amerikai növénykivonat, műtétéknél ma is használatos az izomműködés időszakos leállítására.

²⁰ Botlik József a Hármás kereszt alatt című könyvében a Manajló Mária Teofília, Szent Bazil rendi apáca visszaemlékezésére, az ügyeletet tartó Fedinec és Miskolci doktor szakértelmére hivatkozva, közli, hogy „sérüléseiből jól gyógyuló püspököknek az orrán (a nyálkahártyán) keresztül mérég juthatott a szervezetébe, mert a halott orra kékült meg a legghamarabb. Azt is megállapították, hogy a mérég ciánkáli lehetett, amely előbb légzőszervi bénulást idézett elő, majd beállt a halál.”

²¹ Bendász István – Bendász Dániel, 1994, 113-114. p.

²² Az ungvári székesegyház falán emléktábla őrzi a mártírpüspök emlékét. Az ungvári papi szeminárium Romzsa Tódor püspök nevét viseli. Az egykori tragédia színhelyén 1993-ban felállított emlékmű hirdeti az elmúlt rendszer kegyetlenségét. 2001. március 24-én Lakteleken avatták fel Romzsa Tódor szobrát.

²³ Boldoggá avatását posztulátorként egy magyar szalézi szerzetes, P. Szőke János, promotor iustitia-ként, vallomásgyűjtőként és életrajzíróként Puskás László munkácsi egyházmegye pap intézte. Lásd: Puskás László: Romzsa Tódor öröksége. web.axelero.hu/kesz/jel/01_06/arcok1.htm